भागीरथी श्रेष्ठको उपन्यासकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक
शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय
विभागको एम.ए.दोस्रो वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
जगतबहादुर बस्नेत क्षेत्री
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६८

शोध निर्देशकको सिफारिस

भागीरथी श्रेष्ठको उपन्यासकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र जगतबहादुर बस्नेत क्षेत्रीले मेरा निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

सहप्रा.सुधा त्रिपाठी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति २०६८/०१/७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअर्न्तगत विश्वविद्यालय क्याम्पसका जगतबहादुर बस्नेत क्षेत्रीले त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको भागीरथी श्रेष्ठको उपन्यासकारिता शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१ विभागीय प्रमुख,
प्रा राजेन्द्र सुवेदी ....

२ शोधनिर्देशक,
सहप्रा. सुधा त्रिपाठी ....

३ बाह्य परीक्षक,
प्रा. घनश्याम ढकाल ....

मिति २०६८/०१/१५

कृतज्ञताज्ञापन

भागीरथी श्रेष्ठको उपन्यासकारिता शीर्षकको शोधपत्र प्रस्तुत मैले मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअर्न्तगत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागकी सहप्रा. सुधा त्रिपाठीको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि प्रस्तुत शोधविषयमा उपयुक्त सल्लाह दिई शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने तथा अमूल्य समय, सुझाव र प्रेरणा दिइ मार्गनिर्देशन गर्नुहुने गुरुआमाप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । शोध तयार पार्ने क्रममा सल्लाह सुझाव र प्रेरणा प्रदान गर्ने नपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदी एवम् सम्पूर्ण गुरुवर्गप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई व्यस्त समयमा पनि प्रेरणा र हौसला प्रदान गर्दै सहयोग गर्ने रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका सहायक क्याम्पस प्रमुख आदरणीय गुरु रमाकान्त पौड्याल ज्यूप्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु, साथै प्रस्तुत शोध तयार गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराउनुको साथै सामग्री सङ्कलनका लागि बाटोसमेत देखाइदिनु भएकोमा शोध नायिका भागीरथी श्रेष्ठ ज्यूप्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मेरो लालनपालन पठनपाठन विषयलाई आफ्नो सर्वस्व ठान्ने पिता शालिकराम बस्नेत र माता चमला बस्नेतप्रति आभारी छु । यसका साथै मलाई अध्ययनको उचित वातावरण सिर्जना गरिदिनुहुने मेरी जीवनसाथी सीता बस्नेतलाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीको क्रममा प्रत्यक्ष सहयोग गर्ने साथीहरू चन्द्र बस्नेत, टीका खड्का, नारायण खनाल, रविचन्द्र बिष्ट, महेन्द्र पोखरेल, नरेश भण्डारी, निर्मला भट्टराई, रविचन्द्र खड्का, गणेश मरासिनी, मीनबहादुर कुँवरलाई धन्यवाद दिन्छु । यस शोधपत्रलाई छिटो छरितो र सजक रुपमा टङ्कन गर्ने श्रीकृष्ण अफसेट प्रेसका ईश्वर र एभरेस्ट साइबरका केशव अधिकारीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि, नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

शैक्षिकसत्र २०६५/०६६ ....

क्रमाङ्क ८९ जगतबहादुर बस्नेत क्षेत्री

त्रि.वि.द.नं. ६-१-३११-१३८-२००० नेपाली केन्द्रीय विभाग

मिति- २०६४/०१/०७ त्रि.वि.कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषय सूची

पेज नं.

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्याकथन १

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व ५

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५

१.९ सामग्री सङ्कलन विधि ५

१.१० शोधविधि ५

१.११ शोधकार्यको रूपरेखा ६

परिच्छेद दुई

उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यासको विकासक्रम ७

२.१ उपन्यासको व्युत्पत्ति ७

२.२ उपन्यासको परिभाषा ८

२.३ उपन्यासका तत्त्वहरू/उपकरणहरू १०

२.३.१ कथानक १०

२.३.२ पात्र/चरित्र र चरित्र चित्रण १४

२.३.३ परिवेश वा पर्यावरण १६

२.३.४ कथोपकथन वा संवाद १७

२.३.५ द्वन्द्व १७

२.३.६ भाषाशैली १८

२.३.७ उद्देश्य वा विचार १८

२.३.८ कौतूहल १९

२.३.९ दृष्टिबिन्दु १९

२.४ उपन्यासको वर्गीकरण २०

२.५ नेपाली उपन्यासको पृष्ठभूमि र विकास २१

२.५.१ नेपाली उपन्यासको पृष्ठभूमि २१

२.५.२ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम २३

२.५.२.१ प्राथमिक काल (वि.सं. १८२७-१९४५) २३

२.५.२.२ माध्यमिक काल (वि.सं. १९४६-१९९०) २४

२.५.२.३ आधुनिक काल २६

परिच्छेद तीन

उपन्यासकार भागीरथी श्रेष्ठ ३३

३.१ भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी ३३

३.१.१ जन्मस्थान र पारिवारिक पृष्ठभूमि ३३

३.१.२ बाल्यकाल ३३

३.१.३ शिक्षादीक्षा ३४

३.१.४ विवाह तथा पारिवारिक स्थिति ३५

३.१.५ रुचि र स्वभाव ३६

३.१.६ आर्थिक अवस्था ३७

३.१.७ सिर्जनाका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव ३७

३.१.८ सम्मान तथा पुरस्कार ३८

३.२ भागीरथी श्रेष्ठको व्यक्तित्व ३९

३.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व ३९

३.२.१.१ कथाकार व्यक्तित्व ३९

३.२.१.२ उपन्यासकार व्यक्तित्व ४०

३.२.१.३ कवयित्री र गीतकार व्यक्तित्व ४१

३.२.१.४ निबन्धकार व्यक्तित्व ४१

३.२.२ साहित्यतर व्यक्तित्व ४२

३.२.२.१ सम्पादक व्यक्तित्व ४२

३.२.२.२ समाजसेवी व्यक्तित्व ४२

३.२.२.३ शिक्षक तथा कर्मचारी व्यक्तित्व ४३

परिच्छेद चार

भागीरथी श्रेष्ठका उपन्यासको विश्लेषण ४४

४.१ भागीरथी श्रेष्ठको 'मालती' उपन्यास ४४

४.१.१ औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'मालती' उपन्यासको विश्लेषण ४४

४.१.१.१ कथावस्तु ४५

४.१.१.२ चरित्र चित्रण ४८

४.१.१.३ कथोपकथन/संवाद ५२

४.१.१.४ भाषाशैली ५४

४.१.१.५ द्वन्द्व ५५

४.१.१.६. परिवेश/पर्यावरण ५६

४.१.१.७ उद्देश्य/विचार ५७

४.१.१.८ कौतूहल ५९

४.१.१.९ दृष्टिबिन्दु ५९

४.१.२ प्रवृत्तिगत आधारमा 'मालती' उपन्यासको विश्लेषण ६०

४.१.२.१ सामाजिकता ६०

४.१.२.२ यथार्थवादी ६१

४.१.२.३ प्रगतिशील ६१

४.१.२.४ आञ्चलिकता ६२

४.१.२.५. नारीवादी ६२

४.२ भागीरथी श्रेष्ठको 'यस्तो एउटा आकाश' उन्पयासको विश्लेषण ६४

४.२.१ औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'यस्तो एउटा आकाश' उपन्यासको विश्लेषण ६४

४.२.१.१ कथावस्तु ६५

४.२.१.२ चरित्र चित्रण ६९

४.२.१.३ कथोपकथन/संवाद ७४

४.२.१.४ भाषाशैली ७५

४.२.१.५. द्वन्द्व ७६

४.२.१.६ परिवेश/पर्यावरण ७८

४.२.१.७ विचार ७९

४.२.१.८ कौतूहल ८०

४.२.१.९ दृष्टिबिन्दु ८१

४.२.२.१ प्रवृत्तिगत आधारमा 'यस्तो एउटा आकाश' उपन्यासको विश्लेषण ८१

४.२.१.१ सामाजिकता ८२

४.२.२.२ यथार्थवादी ८२

४.२.२.३. नारीवादी ८३

४.२.२.४ मनोविश्लेषण ८४

४.२.२.५ आञ्चलिकता ८५

परिच्छेद पाँच

भागीरथी श्रेष्ठका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू ८७

५.१ सामाजिक प्रवृत्ति ८७

५.२ यथार्थवादी प्रवृत्ति ८८
५.३ नारीवादी प्रवृत्ति ८८
५.४ प्रगतिशील प्रवृत्ति ९०
५.५ मनोविश्लेषणात्मक प्रवृत्ति ९१
५.६ आदर्शवादी प्रवृत्ति ९१
५.७ कारुणिक प्रवृत्ति ९२
५.८ परिवेशगत प्रवृत्ति ९२
५.९ सहज, सरल र वर्णनात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति ९३
५.१० तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति ९४

परिच्छेद छ

उपसंहार ९५

सन्दर्भसामग्रीसूची १०१